

Koka, naime, analizira odnos *posebnog puta* (*Sonderwega*) Nemačke i izbora koji je ona napravila 1933. godine, odnosno nacionalsocijalizma. U pitanju je asimetrično upoređivanje koje može dovesti do problematičnih zaključaka.

Pitanje posebnog puta ima smisla u raspravi zašto je Nemačka pervertirala u totalitarizam i fašizam dok se to nije dogodilo zapadnim zemljama koje su bile u otprilike sličnim uslovima. Van ovog konteksta, rasprava o posebnom putu može da vodi u pogrešno razmišljanje. U pogledu većine pitanja svaka zemlja, pa čak i regija, ima svoj *posebni put*.

Kad je reč o *posebnom putu* u Nemačkoj, funkcija istorijske nauke sastoji se, prema Koki, u ispitivanju kolektivnog identiteta. Upoređivanje Nemačke sa Zapadom zapravo „otvara pogled na alternativni povijesni razvoj i događanja”. U svetlu boljih, manje diktatorskih, nefašističkih alternativa, tok nemačke istorije u 20. veku ne izgleda neizbežan. Zato, kaže Koka, *posebni put* „tone u prošlost” a nacistička Nemačka je intenzivnije prisutna u istorijskoj svesti nego pre dvadeset godina – „I ne izgleda da će se to uskoro promijeniti... To je teret, i on je nepromjenjiv: dio povjesti koji ne nestaje u vremenu već, naprotiv, biva sve podsticajniji.

Kokina rasprava je podsticajna i za Roksandića. Sve zavisi, kaže on, od izbora predmeta upoređivanja: „Kada bi u njemačkoj historiografiji bilo više usporedbi sa zemljama srednjoistočne ili jugoistočne Europe, brojna bi se pitanja mogla drugačije postaviti”. O *posebnom putu* Rusije i da se ne govori.

Kakve su, najzad, šanse uporedne historiografije? S pravom je isticano da je ona vrlo zahtevna: „Upoređivanje je posao za pojmovno eksplicitno, teorijski orijentirane, analitičke historičare, koji imaju određenu distancu prema povijesnoj tradiciji, i stoga je, zasad, posao manjine” (Jirgen Koka).

U komparativnoj historiografiji Drago Roksandić vidi glavnu šansu za hrvatsku historiografiju. Komparativistika je, uostalom, već sastavni deo formiranja novih generacija istoričara na Sveučilištu u Zagrebu.

Za početak, važno je biti obavešten i smanjivati zakašnjenje ne samo za trendovima u svetskoj historiografiji nego i u svom okruženju.

Dr Latinka PEROVIĆ

Dubravka Stojanović, *Srbija i demokratija 1903–1914: istorijska studija o „zlatnom dobu” srpske demokratije*, Udruženje za društvenu istoriju, Biblioteka *Ideje*, 6, Beograd 2003, str. 450

Za knjigu *Srbija i demokratija 1903–1914*, Dubravka Stojanović dobila je nagradu Grada Beograda kao najznačajnije dostignuće u oblasti društvenih nauka. Reč je o knjizi koja saopštava nove činjenice i daje nove interpretacije događaja koji su ne samo obeležili početak 20. veka nego su ga u celini i odredili.

Srbija i demokratija 1903–1914, je i jedna lepo pisana knjiga. U srednjoj i mladoj generaciji srpskih istoričara, po mome mišljenju, niko, osim pokojnog Ivana Đurića, nije toliko poklanjao pažnju izrazu. Odnosno, imao u vidu čitaoca kome je knjiga i namenjena. Ivan Đurić se pozivao na francuskog istoričara Žorža Diboia koji je verovao da je istorija takođe „i naročito baš to veština dobrog govora” i da istoričar treba

„da ima taj dar, blago lepog pisanja, jednostavno, prezicno”. Francuska historiografija je blagotvorno delovala i na Dubravku Stojanović. Pre no što je započela rad na pomenu-toj knjizi, ona je priredila i napisala pogovor za knjigu jednog drugog velikog istoričara: *Borba za istoriju* Lisjena Fevra.

Središna tema knjige Dubravke Stojanović je početak parlamentarne demokratije u Srbiji, to jest ono razdoblje koje je nazvano „zlatnim dobom” u istoriji srpske demokratije: od 1903. do 1914. godine. Kakvo je mesto ove knjige u srpskoj historiografiji?

U čitavom prošlom veku gotovo da nije bilo istraživanja srpskog parlamentarizma. Slobodan Jovanović je pisao fragmentarno (ličnosti, institucije, organizacije) a ne celovito. Posle dramatičnog početka 20. veka nakon krvave smene dinastije Obrenovića dinastijom Karađorđevića, nastala je epoha ratova: balkanski ratovi (1912, 1913) i Prvi svetski rat (1914–1918). Srbija se potom našla u novom državnom okviru: Kraljevina Jugoslavija pa Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija u kojima su, iz raznih razloga, teme iz nacionalnih istorija bile potisnute.

Prva ozbiljnija studija o srpskom parlamentarizmu bila je doktorska disertacija Olge Popović-Obradović: *Parlamentarizam u Srbiji 1903–1914. godine*. U središtu ove studije su institucije: kralj, parlament, vlada. Zatim je došla doktorska disertacija Dubravke Stojanović *Evropski demokratski uzori srpske političke i intelektualne elite 1903–1914*, koji je prerađena i objavljena pod naslovom *Srbija i demokratija 1903–1914: istorijska studija o „zlatnom dobu” srpske demokratije*. U središtu ove studije su pak ključne ideje srpske političke i intelektualne elite u deceniji 1903–1914. godine. Ove dve studije su komplementarne i zajedno otvaraju pitanja koja tek treba istraživati.

SVaka razvijena historiografija podrazumeva više pristupa istom razdoblju, događaju i ličnosti. Bez toga, dovoljna bi bila samo jedna studija o Francuskoj revoluciji ili o Prvom srpskom ustanku.

U čemu je doprinos knjige Dubravke Stojanović? U prvom redu u analizi glavnih ideja srpske političke elite: slobode, jednakosti i bratstva. Na toj velikoj trijadi Francuske revolucije 1789. i srpska elita je formirala svoj ideal demokratije. Najiscrpnije je analizirana ideja jednakosti. Ona je zapravo središna: određuje i recepciju slobode i recepciju bratstva.

U jednom seljačkom i siromašnom narodu, ideja jednakosti odredila je i model demokratije. Činjenicu da je srpsku državu stvorio „gunjac i opanak” određuje i njen karakter i karakter političkih stranaka. Prva i najbrojnija je Narodna radikalna stranka jer ona izražava dominantan interes, interes seljačkog naroda.

Posle donošenja liberalnog Ustava 1888. godine, Narodna radikalna stranka ostvarila je apsolutnu većinu. Opzicija je bila zanemarljiva i nikad nije dobila izbore.

Drugi važan doprinos knjige Dubravke Stojanović je u određivanju teorijskog okvira u kome treba posmatrati primer srpskog parlamentarizma. Ona polazi sa Volterovog stanovišta da se moderna demokratija „može praviti samo u uslovima kapitalističke industrijalizacije”. Ali, uzima u obzir i stanovišta Saratorija da „veza između demokratije i razvijenosti postoji, ali veza nije kauzalitet”, kao i stanovišta Lipseta da demokratija nije samo rezultat nego i uslov razvoja. Na osnovu toga, Stojanovićeva zaključuje da – „Srbija nije bila zemlja koju je imala socioekonomske pretpostavke za demokratiju, ali bi istorijska analiza mogla dokazati da je tokom svog razvoja stekla i sindrom jedinstvenih istorijskih fakata”. Srpska intelektualna elita je, naime, prema

Stojanovićevoj, dala važan doprinos razvoju moderne demokratije u nerazvijenim društvima. Zastupajući načela liberalne demokratije u uslovima kad je Narodna radikalna stranka bila politički hegemon, odnosno narodne demokratije, za koju su evropske forme imale isključivo instrumentalnu vrednost, srpska intelektualna elita je odnos prema Evropi učinila središtem političkih podela u Srbiji.

Najzad, analizirajući različite recepcije srpskog parlamentarizma kod njegovih savremenika, Stojanovićeva je osvetlila i njegove glavne kontroverze.

Ubistvo kraljevskog para 29. maja 1903. godine označilo je biološki kraj dinastije Obrenovića. Ujedno, trebalo je da označi i kraj dinastičkih borbi koje su Srbiju potresale kroz čitav 19. vek. Pristalice ovakvog ishoda tih borbi (radikali, samostalci i sami savremenici oficiri koji su bili zakleti na vernost kralju) videli su 29. maj 1903. godine kao revoluciju koja ima pandan i u svetskoj (Engleska i Francuska) i u sprskoj istoriji (i 19. vek je počeo revolucijom 1804). Jedna, dakle, istorijska prekretnica koja je viđena kao „sveto stanje”, kao još jedan „početak novog doba”.

Kritičari stanja u Srbiji posle 29. maja 1903. godine (naprednjaci i pojedini intelektualci) smatrali su da je svirepi dvorski prevrat udaljio Srbiju od Evrope, samim tim i od liberalne demokratije. U prilog tome navodili su: način promene Ustava, ulazak vojske u politiku, slabog kralja koji je bio zarobljenik zaverenika. Narodnu radikalnu stranku koja se identifikovala sa narodom što u društvu nije ostavljalo mesto za alternativu i vodilo nasilju većine nad manjinom u Narodnoj skupštini. Većina je imala sva prava, pa čak i pravo da ruši zakone (Stojan Protić).

Prema pomenutim kritičarima, unutrašnju politiku Srbije posle 29. maja 1903. karakterisalo je formalno postojanje liberalnih zakona i njihovo stvarno kršenje u praksi. A njen međunarodni položaj – izolovanost: Engleska nije pristajala na obnovu diplomatskih odnosa koje je bila prekinula posle 29. maja 1903. godine sve dok se ne reši zavereničko pitanje; kralj nije mogao da ode ni na jedan dvor; Austro-Ugarska je zabranila uvoz robe iz Srbije. Tajni agent Rusije u izveštaju vladi rezimira tadašnji međunarodni položaj Srbije: „Spoljni prestiž kraljevstva, koji i bez toga nije stajao visoko, stvarno se stropoštao. Čitava Evropa gleda na Srbiju kao na okuženu”.

Drubravka Stojanović je analizirala ekonomska, socijalna, kulturna i politička ograničenja srpskog parlamentarizma. Naročitu pažnju obratila je na dva činioca. Prvo, slabo društvo pred velikim izazovom. Toga su već u toku „zlatnog doba” bili svesni njegovi savremenici: „Jedna patrijarhalna sredina u kojoj su ropski instinkti bili jaki imala je za jedno kratno vreme da preživi ono što se na zapadu vekovima formiralo. Ona to nije mogla (...) sve je to najzad dovelo dotle da mi danas, uprkos svim krupnim frazama, ne predstavljamo evropsku državu u pravom smislu te reči, no samo *spoljno*” (Dušan Nikolajević, 1910). Drugo, uspon vojnog činioca koji je kulminirao u stvaranju (1911) tajne nacionalističke organizacije „Ujedinjenje ili smrt” ili „Crna ruka”. Njen cilj je bio priključenje svih Srba Kraljevini Srbiji. Taj program je bio inkompatibilan sa razvojem Kraljevine Srbije kao pravne države a samim tim i parlamentarizma. Istorijski akteri bili su otvoreniji od njihovih potonjih tumača. Za Nikolu Pašića, doživotnog vođu Narodne radikalne stranke i ključnu političku ličnost „zlatnog doba”, sloboda „celog srpskog naroda”, bila je „veći i jači ideal no što je bila građanska sloboda Srba u Kraljevini”. U tom ključu su, kako je pokazala Dubravka Stojanović, i ideja jednakosti i ideja bratstva.

Dr Latinka PEROVIĆ